

ája van, sajátos művészeti teóriája, alkotó módszere és stílusa. A nyitottság elve itt is érvényesül. Nemcsak úgy, hogy kifejté mért nem fogadható el a szellemtörténet egy-egy megállapítása. Lényegesebb ennél, hogy Baróti a mai eredmények továbbgondolásával érvel, ahogyan *Libertinizmus és felvilágosodás* című írásában. Minden kérdésben a sokszempontú megközelítés módszerét ajánlja, mert ebbe beleférhet az egymást nem kizáró ellentétek egysége is. A libertinizmus társadalmi gyökereit ennek megfelelően világítja meg: „A feudális társadalmon belül, ahol az uralkodón és a neki alárendelt hierarchián keresztül minden a vallásos világképben gyökerező spirituális értékeknek van alárendelve, a libertinage megjelenése a bomlás, a dekadencia jele, a polgár számára viszont épp a feudális értékektől való megszabadulás, az emberi tevékenységek általa minden

vonatkozásban megkövetelt szabadságának megnyilatkozása lehet” (174. l.).

Az elméleti alapvetésekhez elengedhetetlen kutatások kitűnő lehetőséget teremtettek a szerzőnek a verselemzésekhez, témátörténeti írásokhoz. Ezek a tanulmányai (*Lilla, avagy egy poétai románc, Szép Ilonka, Minek nevezzetek?, A szerelmes Ady*) példászerűen használják fel az ízléstörténet, a motívumkutatás, az összehasonlító irodalomtörténetírás eredményeit. Legerőteljesebb a *Szép Ilonkáról* szóló dolgozat, mert a világirodalmi háttér és a motívumtörténeti összefüggések a szöveg pontos értelmezéséhez vezetnek el, s ezek révén eljut a fiatal Vörösmarty költői világképének körülhatárolásához is.

Kutatásokat és eredményeket összefoglaló kötet az *Árnyékban éles fény*.

Laczkó András

POMOGÁTS BÉLA: A TÁRGYIAS KÖLTÉSZETTŐL A MITOLOGIZMUSIG

A népi líra irányzatai a két világháború között. Bp. 1981. Akadémiai K. 448 l. (Irodalomtörténeti Könyvtár 36.)

A népi írók munkásságát korábban inkább csak a mozgalom vetületeként volt szokás vizsgálni. Újabban irodalomtörténetírásunk – a nemiképp megbélyegző időzjel elhagyásával – egyre nagyobb hangsúllyal foglalkozik a szellemi áramlat esztétikai teljesítményeivel. „A népi írók életművét ideológia és szépirodalom, ábrázolás és elmélet, mű és gondolat ellentéte, némelykor feszítő kettőssége is jellemzi” – jelölte ki jó másfél évtizede Béládi Miklós eme új tájékozódás irányát. Ehhez a törekvéshez csatlakozik Pomogáts Béla is, amikor új könyvében a két világháború közt kibontakozó népi költészet elemzését választja feladatául. Figyelmét elsősorban a lírai eredmények mérlege köti le, anélkül persze, hogy politikum és esztétikum merev szembeállításából valamilyen hamis irodalomtörténeti „Balzac-dilemmát” konstruálna.

A szerző megkülönbözteti a népi lírát a mozgalom költészetétől: az előbbi szűkebb, az utóbbi tágabb kategória – de nem tagadja összefüggésüket. A népi líra a mozgalom költészetének csak egyik – habár vezető – irányzata. A mozgalom: közéleti vállalkozás, ideológiai-politikai tevékenység, az irányzat: valóságkép és alkotó módszer rokonság, azonos poétikai-stilisztikai eszmény. „Népi költő ezek szerint az, aki a parasztság nevében beszél, paraszti érdekeket képvisel, paraszti rétegek tudatát (esetleg hamis tudatformáit)

fejezi ki... a népköltészet és a hagyományos népies műköltészet műfajait, kompozíciós eljárásait, stíluselemeit és versformáit használja fel, az archaikus vagy az újabb keletű népi hagyomány természetes birtoklása vagy módszeres kutatása nyomán alakítja ki költői nyelvét és módszerét” – hangzik Pomogáts (főképpen a lengyel Henryk Markiewicz gondolatmenetéből fejlesztett) definíciója. Világos megnevezés, mely alkalmas az irányzathoz tartozó lírikusok körét pontosan körülhatárolni. Kétségünk legfeljebb amiatt támadhat, vajon az *irányzat* nem műfaj feletti fogalom-e? Különösen nálunk (s általában a közép-kelet-európai régióban), ahol az irodalom „szakosodása” korántsem haladt annyira előre, mint másutt. Nem férne-e bele például a jelen esetben Tamási Áron hasonló ars poetica szerint készült novellisztikája és drámaírása vagy Illyés, Veres Péter, Szabó Pál prózája? A fogalom határainak kelleténél szűkebb megvonásával életművek kettőződnek meg és rekednek kívülre, a távlatosabb epika jelenléte híján a népi költészet már-már meghatározó jellegének tűnik az ösztönösség, az alkotói naivitás.

A monográfia igényes értelmezésében a népi líra: népiség és népiesség ötvözte, tartalom és forma egysége. Magatartás és folklorizmus együtt. Épp szintetizáló hajlamából ered polarizáltsága – az eszmei álláspontok különbözősége és a költői

látásmód eltérése. Fölismerhető arculatán a „bal”, „jobb” és „harmadik” oldal különféle ideológiáinak lenyomata, valamint a „leíró-tárgyas” és az „archaikus-mitologikus” lírai szemlélet kettőssége. Az Erdélyi–Illyés fémjelezte realisztikus és a Sinka–Gulyás képviselte látomásos vonulat nemcsak tendenciaként, hanem időben is elkülöníthető: az előbbi inkább a húszas éveknek, az utóbbi pedig a harmincas évek líratörténetének jellegzetes stílusterkvése. Kevésbé tűnik szerencsésnek az irányzatot belül a (Schiller kategorizálására emlékeztető) „naiv” és „tudós” típusok szembeállítását. (Legfőbb bizonyos arányeltolódás mértékéig fogadható el.) Hisz a naivitás is lehet tudatos: Sárközi György annak idején nem véletlenül nevezte Erdélyit „a magas műveltség költőjének”. Helyette tán termékenyebbnek bizonyulhatott volna a népiesség kétféle: hagyományos, Petőfi-mintájú és modern, bartóki értelmezésének megkülönböztető szempontja. Igaz, hogy ekkor az irányzat utóéletével is számolni kellett volna: Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri Sándor és mások „népi szürrealizmusával”.

A két világháború közti népi líra: folytatás és megújulás – a „megszüntette megörzés” dialektikájával. Előzményei közé számíthatjuk – mint ezt Pomogáts Béla hozzáértően igazolja – a századvég, századelő kurucos, turános iskoláját (Endrődi Sándor, Zempléni Árpád körét), továbbá a Nyugat-mozgalom, különösképp Ady népességét, Juhász Gyula tápai- és Dóza-verseit, aztán az avantgarde folklorizmus primitívégkultuszát. Az irányzatnak a magyar irodalmi népiesség kétszáz esztendő történetében mégis sajátos, elhatároló jelleget ad, hogy áttételek nélküli, közvetlen tükrözése a szegényparasztság, agrárproletariátus sorsának és kultúrájának, már hiányzik belőle a vidéki középrétegek közvetítő, megszűrő kontrollja.

A szerző fő érdemei közé tartozik, hogy osztja az irányzat szektaszzerű elkülönülésének, rögzített beszűkülésének hamis legendáját. Bizonyítja, hogy keletkezése a korszak belső esztétikai szükségletével függ össze, létezése az egymást váltó generációk lírai gondolkodásában gyökerezik. A népi líra tárgyas-leíró vonalata 1926/27 tájt a második Nyugat-nemzedék esztétikai szemléletéből nő ki: a „különbözöm tehát vagyok” szimbolista énkultuszával, a személyiség önérvényesítő autonómiájával szemben a kollektívum erkölcsének igénybejelentése, a kötött formák, a hagyományos műfajok fegyelmének, a műalkotásközpontúságnak a vállalása. Az új irány önmagán túlmutató érvényét és jelentőségét jelzi, hogy

ars poeticája rövidesen visszahat a közegre, amelyben keletkezett: hatása az első generációból Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád költészetének egyszerűsödő, az élőbeszédhez közeledő, puritábbá váló dikcióján, a másodikból Szabó Lőrinc, József Attila lírájának racionális képalkotásán egyaránt észrevehető. Az archaikus-mitologikus kifejezésmód keletkezése viszont a harmincas évek közepe táján a Nyugat harmadik nemzedékének önállósulásához, eszméléséhez kapcsolódik. Az alkotói személyiség belső – antropológiai, ontológiai, etikai – körén a tárgyas kép könnyedén változik át mitikus látomássá. A parasztságból kiemelkedő költőzsenik – Nagy Imre, Sinka István és mások – kettős, empirikus-szociográfikus és képzeleti-vizionárius érzékenysége párhuzamos jelenség a Kerényi-féle *Sziget*, majd az *Argonauták* költőinek lírai szemléletével, Weöres és Jékely, Csorba és Kálnoky mítoszteremtő hajlamával. Népiek és urbánusok versében ekkor egyaránt „tapasztalat és látomás máglyája” lobog. Pomogáts monográfiája egységben látja, amit rosszlelkű polémiák kétségbe vontak: költészetünk irányainak érintkezését, összetartozását.

Vajon önelvű, szerves fejlődés eredménye volt-e népi líránk két világháború közti megjelenése, avagy rendhagyó eset, irodalmon kívüli erők produktuma? A szerző kettős optikával válaszol rá. Előbb a nyugat-európaihoz méri a magyar fejlődést: „Ha irodalmunk sorsa igazán öntörvényű módon, a művészi fejlődés belső törvényszerűsége szerint alakult volna, a húszas években az avantgarde irányzatok további kifejlődésének vagy nagyobb fokú integrálódásának kellett volna következnie.” Másutt a kelet-közép-európai perspektívából ítéli meg a kérdést: „Számos irodalomban jöttek létre a mi népiességünkhöz hasonló irányzatok vagy törekvések, amelyek a népi (paraszti) művelődésben és hagyományban látták a magas költészet nemzeti megújulásának forrását.” Példaként az orosz Jeszenyint, a románok Samanatorul-mozgalmát és a szlovák ruralizmust idézi. Az alternatívák közül az utóbbit ítéljük érvényesebbnek. A kelet-közép-európai avantgarde-ban, mivel többnyire az irodalomalapítások látásában keletkezett, inkább van valami „művi”, tán a magasabb aspirációk heroizmusa okán, mint a néphagyományokhoz hűségesebb, ahogy programszerűen igazodó törekvésekben. A népi líra kifejlődése ugyan a nemzeti irodalom további differenciálódását eredményezi, de az irányzat legjobbjai a „közös emberi” felé törik az utat, a „bartóki modell” irodalmi adaptálásán dolgoz-

nak. A horizont-tágítás igénye különösen szembe-
tűnő a mozgalom irodalomszemléletében. Ha ez a
szemlélet gyakorta megreked is az ars poetica-
szerű vallomások s ösztönös ítéletek szintjén, s
épp ezért jobban ki van szolgáltatva a hamis
tudatformáknak, mint a szépirodalom, ha hiány-
zik is mögüle egy zárt, következetes, orientáló
erejű esztétikai rendszer, a mozgalom ideológusai
megpróbálnak – ha nem is mindig egész Európá-
ban, de legalább Kelet-Európában – gondol-
kodni.

A monográfia legvonzóbb, leggazdagabb feje-
zetei a költőportrékat megrajzolók. Szüntelen
változik bennük a megközelítés iránya, s az elem-
zést a líra eleven anyaga frissíti. Erdélyi József
költészetében Pomogáts lélek és forma termé-
keny feszültségét bizonyítja: a prófétai küldetés
romantikus tudatát (néha az önértékelés zavarát
is) a népdalforma fegyelme, a természetes képi
látás ellenpontozza. Jankovich ezért nevezte őt
„a magyar népköltészet benszülött szimbolista-
jának”, Tóth Aladár pedig a mítoszteremtő kép-
zeletet paraszti józansággal korrigáló originális
lírikusnak. Indokolatlanul szigorú viszont a
szerző végső ítélete, mellyel Erdélyi költészetét
elavultnak minősíti, és az irodalomtörténetírás
tárgykörébe utalja. „Naiv népiessége... nem
tudta követni a modern költészet poétikai és stil-
láris változásait... nem tudta megoldani a népi
hagyomány és a korszerű látásmód összhangba
hozásának feladatát” – összegezi értékelését. A
népi líra történetének korai szakaszán a kései idő-
szak normáit kéri számon, az úttörőn a betető-
zöt. Életműve önkorrekció híján statikus
maradt? A legnagyobbak közt is van erre példa.

Az Illyés-fejezet Pomogáts tollán mindenké-
lőtt vilásképelemzés. Az alkotói szemlélet –
állapítja meg találoán – zárt is, nyitott is: zárt,
mert a püsztai társadalom életformáján és erköl-
csén alapul, nyitott, mert a műveltség európai
horizontja borul föl. A „paraszt-Odüsszeusz”
ezért képes lírájában oly végleteket egyensúlyba
hozni, mint otthonosság és forradalom, tudatos-
ság és idill. A világbép generálja aztán a költői
formák rendszerét. Kár, hogy a szerző – Bartók-
ról Kodályra szűkítő mércével – Illyés lírájának
csak egy bizonyos – a *Nehéz földtől a Sarjuren-
deken* és az elbeszélő költeményeken át a *Rend a
romokban* megjelenéséig terjedő – időszakát
számítja a népi líra irányzatához. Pedig ekkor fel-
halmozódó költői vívmányait későbbi korszakaiban
se tagadja meg. Igaz, föléje nő az áramlatnak,
de nem haladja túl. Nemcsak kiteljesítője, de tör-
vényhozója is a népi költészetnek, indokoltnak

látszik tehát az irányzat kritériumainak helyes-
ségét – egy induktívabb fölfogás keretei között –
az ő életműve felől is ellenőrizni.

A Sinka-portré: árnyalt fejlődésrajz. A *Himnu-
szok Kelet kapujában* – a turáni mitológia rekvi-
zítumaival, Adyt utánzó messianisztikus küldetés-
tudatával, táltosi-sámános pózaival, lírai mágiájá-
val – még inkább útkeresés. A költői intellektus
igazában a *Pásztorének* verses önéletrajzi eposzá-
ban leli meg önmagát: kollektív számvetés, egy-
szersmind fájdalom és szenvedély kettős szorítá-
sában születő, múltat idéző líra. A *Vád*, a *Honta-
lanok útja*, a *Balladaskönyv* – a barbár, archaikus
költészetten maradéktalan és utánozhatatlan
megvalósulása. A líra mintái közt egyre inkább
háttérbe szorul a dal, az elbeszélő- és leíró költe-
mény, s fölváltja a középkori haláltáncok, sira-
tók, balladák komor pompája. A Sinka-vers kifej-
lett állapotában szociális töltésű, a gondolkodás
történelem előtti prelogikus korszakát reveláló, a
drámai feszültséget a gyász tragikus ünnepélyes-
ségébe dermesztő, mitikus ballada. Népi szürreal-
izmus volna? Egyetértünk Pomogáts Bélával:
csak mágiikus-archaikus párhuzama, analógiája.
Keletkezését nem az automatikus írás avantgarde
esztétikája ösztönzi, hanem az ősi néphagyomány
és az alföldi parasztszekták misztikus szemlélet-
módja. Inkább „népi mitologizmusként” definiál-
ható. Sorspanasz, nemzethalál sugallatok azonban
legfőképpen a költő tájékozódásának szabnak korlá-
tot, művészetének nem.

A Gulyás-pályakép – a könyv legeredetibb
fejezete – két szálból szövődik: a tanulmányok
tanúságtételéből és a líra közérzet-jelzéseiből.
(Sőt az esszéíró arcképe mintha még markánsabb
is volna a költőenél.) A tanulmány szerző a
„lönnetri tett” elmaradását kéri számon a nem-
zeti klasszicizmuson, így szükségszerűen össze
kell találkoznia a *Tanút* és a *Kisebbségbent* író
Németh Lászlóval. Árkádia-Debrecen némiképp
utópisztikus mítosza – Pomogáts jól látja – a
minőségelv éppolyan önvédelme, mint például
Kerényi Károly *Szigete*. A lírikus a hagyományos
természettírárt mélyíti panteisztikus-filozofikus
költészetté. Maradandó értékei közt tartjuk szá-
mon karakterizáló erejét, ironikus-groteszk játé-
kosságát, nyelvi humorát. (A recensens e ponton
hadd lépjen ki szerezéből, hogy fájdalmas adós-
ságként sorolhassa el: eltekintve két vékony vers-
válogatástól, Gulyás Pál összes költeménye és
esszéje még ma is kiadásra vár.)

A monográfus erényei közé tartozik a lehető
teljességre törekvés. Az irányzat jellegadó líri-
kusai – Erdélyi és Illyés, Sinka és Gulyás – mel-

lett számba veszi a népi költészet szinte valamennyi jelentős alkotóját: a leíró-tárgyas stílusban Jankovich Ferencet, Kiss Tamást, Pákozdy Ferencet, Takáts Gyulát, Tóth Endrét, az archaikus-mitologikus vonulatban Bakó Józsefet, Gellért Sándort, Mátyás Ferencet, Nagy Imrét, Sértő Kálmánt, a határokon túli (erdélyi, szlovákiai, vajdasági) magyar irodalomban Bartalis Jánost, Dudás Kálmánt, Horváth Istvánt, Kiss Jenőt, Morvay Gyulát, Sáfáry Lászlót, Salamon Ernőt, Szabédi Lászlót. Miniportréikkal a gondo-

latmenet a népi líra hiteles és megkapó tablójává szélesedik. Az enciklopédikus gazdagságot tovább fokozhatta volna a népi prózával való kapcsolatok, cserefolyamatok föltérképezése, és egy tekintet a felszabadulás utáni fejlődésre, az irányzat utóéletére. Pomogáts Béla könyve azonban a margójára rótt néhány kérdőjellel is irodalomtörténetírásunk fontos eseménye.

Greza Ferenc

MAGYAR VONATKOZÁSÚ RÓMAI JEZSUITA FORRÁSKIADVÁNYOK

Monumenta Antiquae Hungariae. Edidit Ladislaus Lukács S. I. Vol. I. (1550–1579). Romae 1969, pp. XXXII + 40* + 1041. Vol. II. (1580–1586). Romae 1976, pp. XXX + 24* + 1072. Vol. III. (1587–1592). Romae 1981, pp. XXVIII + 22* + 915. (Monumenta Historica Societatis Iesu. Vol. 101., 112., 121.)

Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I. Vol. I. (1551–1600). Collegit et edidit Ladislaus Lukács S. I. Romae 1978, pp. XXI + 41* + 828. (Monumenta Historica Societatis Iesu. Vol. 117.)

E négy hatalmas kötet tudós szerzőjének Rómában, 1959–1967 között megjelent három vaskos, folió alakú könyvéről folyóiratunk hasábjain közel másfél évtizeddel ezelőtt már olvashattunk (ItK 1968, 4–6. szám). A *Documenta Romana historiae Societatis Iesu in regnis olim corona Hungarica unitis* címmel, litografált eljárással és kis példányszámban előállított kiadványban a szerző (az első két kötetben bibliográfus rendtársával, Polgár Lászlóval együtt) a XVI. századi magyarországi jezsuiták történetére vonatkozó, 1550–1586 között keletkezett római levéltári iratokat közölte. A már ekkor hatalmasnak ígérkező munka a jezsuiták római történeti intézetében (Istituto Storico della Compagnia di Gesù) készült. A méltán nagy feltűnést keltett kezdeményezés nyomán támadt az igény, hogy az intézetnek *Monumenta Historica Societatis Iesu* című, 1894-ben Madridban alapított nagy tekintélyű történeti forráskiadvány-sorozatában e kötetek további gyűjtéssel és folytatással megjelenjenek. Így indult el *Monumenta Antiquae Hungariae* címmel a sorozaton belül az a külön szekció, amely a magyarországi jezsuiták történetére vonatkozó, különféle európai levéltárakban fellelhető dokumentumoknak teljes kiadását célozza. Az első három kötet munkálatai, szerkesztése során, a személyi adatokra vonatkozó rendkívül bonyolult, sokágú kutatói munkában azután egy másik sorozatnak terve is megszületett. Ennek első kötete a magyar jezsuita rendhá-

zatok is magában foglaló ausztriai rendtartomány valamennyi XVI. századi névjegyzékének kritikai kiadását foglalja magában. A következőkben ezekről a hazai tudományos történeti munkálatok számára rendkívül fontos és nélkülözhetetlen forráskiadványokról szeretnék rövid tájékoztatót adni.

A *Monumenta Antiquae Hungariae* kötetei magukon viselik a jezsuita rendtörténeti *Monumenta*-sorozatnak sok évtizeden át kialakított, hagyományos szerkesztési gyakorlatát. Lukács László ennek a jól kidolgozott módszernek segítségével rendezhette sajtó alá rendkívül bonyolult, sok kutatómunkával feltárt anyagát. A három, összesen 3200 lap terjedelmű vaskos kötet mindegyike azonos beosztású. A bevezető és magyarázó részek, a jegyzetek minden retorikától mentes, de klasszikus veretű latin nyelven készültek, amely a modern fogalmakat is jól visszaadja. Mindhárom kötet élén az előszót (*Proemium*) után a felhasznált irodalmat (*Index operum impressorum*), majd a rövidítések jegyzékét (*Notae compendiariae*) találjuk. Ezután következik a részletekre is figyelő, értekezésnek is beillő általános bevezetés (*Introductio generalis*), amely az egyes kötetekbe foglalt dokumentumok történeti hátterét, rendi, egyház- és művelődéstörténeti összefüggéseit mutatja be. Ennek a résznek a végén országonként és gyűjteményenként csoportosítva a levéltári fondok felsorolása (*Descriptio codicum*) következik, amely feltűnteti az idézés-